

Az olvasástörténet üzenetei

TÓTH Gyula

Lassan öt éve, hogy a szakmával csak áttételesen, többnyire a szaksajtó útján tartok kapcsolatot. Az utóbbi időben ezekben tallózva az a benyomásom alakult ki, mintha csupa *Bernstein* lenne a hangadó; nem a zeneszerző és karmester, nem is a sakkozó, hanem Eduard, akinek szállóigévé lett mondása szerint: „*A mozgalom minden, a végcél semmi.*” (Németül jobban hangzik: „*Das Endziel ist nichts, die Bewegung alles.*”) Miközben egyre több és számomra egyre érthetlenebb számítástechnikai és menedzsment-cikk jelenik meg, a végcélról, az olvasóról, kiszolgálásáról kevés szó esik. Eddig abban a tudatban éltem, hogy a könyvtár jelenlegi és jövőbeli, valóságos és lehetséges olvasóiért van. Röviden: *mintha az eszköz lenne a cél.*

Ezért fogadtam el a felkérést, hogy olvasástörténetről beszéljek, mert az olvasóról, az olvasásról szólhatok, vagyis a könyvtár emberi oldaláról.* Ha jól értem a vándorgyűlés szervezőit, a délelőtti program *a könyvtár történetiségéről* szól. Tehát a 21. század könyvtárát a reneszánsz évben a rendszeresen megújuló egyetemes könyvtár reinkarnációjaként kezelik. A tizennégy évvel ezelőtti vándorgyűlésen, szintén itt Vas megyében, Körmen-den volt szerencsém kifejtteni, hogy „a könyvtárak egyidősek az emberiség történetével, tehát az emberiség tudatos korszaka és a könyvtár, a történelem és a könyvtár egymástól elválaszthatatlanok.” Hozzátettem még, hogy „amíg a könyvtár őshivatását teljesíti az emberek számára, addig mindig megtalálja a technika és az információhordozók új kihívására is a választ, s azok nem sírásói, hanem segítői lesznek feladata teljesítésében.”¹

* *A tanulmány az MKE 2008. évi szombathelyi vándorgyűlésének ún. kisplenáris ülésén elhangzott előadás jegyzetekkel bővített, szerkesztett változata.*

Az olvasástörténet segítségével ez a hitem azóta még inkább erősödött. Sajnos, az utóbbi évek Magyarországon *mindenki azt akarja elhíttetni velem, hogy a történelem vele kezdődött.*

1994 őszén olvastam Roger Chartier számomra a hazai szakirodalomban új hangot, új megközelítést jelentő írását a BUKSZ-ban.² Igazán új gondolkodásom az ezredfordulón megjelent *olvasástörténeti* könyveket olvasva kezdődött.³ Lenyűgözött, amikor a német kiadásból megtudtam, hogy az 1995-ben először olaszul megjelent esszékötetet 1997-ben követte a francia, 1999-ben szinte monográfia-szerűen a német, s ugyanabban az évben az angol, majd 2000-ben a magyar is. A másik olvasástörténetet jegyző Alberto Manguel a német változat bevezetőjében méltatta a világsikert aratott tanulmánykötetet. „Roger Chartier az olvasástörténeti kutatás alapítója, nélküle nem lenne 'Az olvasás története.' [...] ez a tudós könyv a mindennapi olvasók története, melyben elődeink olvasási szokásait élhetjük át, s általa mi, a 21. század küszöbének olvasói magunk is jobban megérthetjük a tanulást.” Az olvasás kultúrtörténete... szerkesztői bevezetőjében pedig ez olvasható: „Az olvasás történetírását régtől fogva kétféle megközelítés határozza meg: az egyik a hagyományos irodalomtörténetet akarná meghaladni vagy félretolni, míg a másik az írás használatának társadalomtörténetét kívánná megírni. [...] Az olvasás történetének általunk e könyvben felvázolt metódusa a különféle történeti megközelítések ötvözésére törekszik. [...] A társadalmak igen korai időtől, a görög világtól kezdve az írás, a szöveg, a könyv társadalmi voltak, s ilyenformán az olvasás társadalmi is. Az olvasás azonban nem valamely történetiség nélküli antropológiai állandó, s a Nyugat emberei sem olvastak mindig egyazon módon. Többféle modell vezérelte olvasási gyakorlatukat, s az olvasás többféle 'forradalma' formálta gesztusaikat és szokásaikat. Ezeket a modelleket és forradalmakat kísérli meg leltárba venni és megérteni e könyv.” Egy év múlva megjelent magyarul Manguel könyve is, amely nem kronológiai elrendezésű, hanem

inkább a sokféle olvasás tematikai foglalata, hiszen az olvasó sem a szerző első könyvével kezdi. A hazai fordítások most dicséretesen rövid idő alatt követték az eredeti műveket.

Több – mi tagadás, többségük nem könnyen hozzáférhető – írásban kíséreltem meg összefoglalni *olvasástörténeti olvasmányaim történeteszemléletemet változtató*, s mi több: *a jelenkori jelenségekre számomra magyarázattal is szolgáló hatását.*⁴

Nagy hasznát vettem új olvasástörténeti ismereteimnek a Horváth Tibor és Papp István által szerkesztett kézikönyv 3. kötete, *A könyvtár történeti szerepváltásai* c. fejezetének a megírásában. A hagyományos könyvtártörténetet közlés- és olvasástörténeti összefüggésükben kíséreltem meg újragondolni. Hitem szerint a régi felfogástól eltérő, más könyvtártörténeti váz született. A hagyományos könyvtártörténet az írásművel, gyűjteménnyel: tárolásával, rendszerezésével foglalkozott, így a megőrző könyvtár történeti hátterét írta le.

A kezdetektől igazolható: a közlési forradalmak előbb megkérdőjelezték a régit, az új a pótlás/helyettesítés, a tökéletesítés/jobbitás szándékával született, a régit akarta helyettesíteni. Csak később teremtett saját „műfajokat”. Sajnos, nem eléggé tárgyalt, feltárt, hogy történetük során a könyvtárak miként reagáltak a rögzítés-technika változásaira, új hordozók megjelenésére, térnyerésére. De valószínű, a könyvtár lassan, megkésetten, pótlásként, kiegészítésként fogadta be az újakat, és akkor váltak gyűjtése elsődleges tárgyává, amikor új tartalmat (vagy újmódon) hordoztak. A közlés- és tudásörzés története felfogható az egyikről a másikra történő „átiratok” történeteként is. Az olvasástörténet tanulmányozása árnyaltabb, az ún. *használói könyvtár* történeti képét eredményezi. S valószínű bizonyíték arra is, hogy a könyvtár számára a tartalom és kevésbé a hordozó a fontos. Úgy tűnik: az új integrálása a mához közeledve mind kisebb intervallumot igényel. (A nyomdászatra pl. közel egy évszázad múltán reagáltak a könyvtárak.) Említett olvasmányom óta a hazai olvasástör-

ténet művelői közé sorolom mindenekelőtt *Fülöp Gézát*. Lényegében a Chartierék kötetének szerzőivel egy időben, róluk aligha tudva, hiszen nem hivatkozott rájuk, az 1970-es években olvasástörténetet írt a felvilágosodás és a reformkor időszakáról.⁵ Fülöp Géza könyvének megjelenése után⁶ 1979-ben indult *Keserű Bálint* és *Monok István* vezetésével a 16–17. századot vizsgáló szegedi műhely szinte azonos forrásokat használó, azonos módszereket alkalmazó kutatása, mely a korábbiakat számottevően megváltoztató eredményeket hozott.⁷ (Bizonyosan nem véletlen, hogy a *Chartier* és *Cavallo* szerkesztette kötet fordításának lektora *Monok István* volt.)

A következőkben néhány írásom – főleg *Az „olvasásbeliség” történetének üzenetei* (2002), valamint *Az olvasás „tágulása” és az olvasni tudás* (2006) – *florilégiumszerű* (szemelvénygyűjtemény) *összefoglalását* kínálom, mai *facilitátor* – a tanulmányozást előkészítő, megkönnyítő reneszánsz kori tájékoztató – módjára Fülöp Géza emlékének és az Önök figyelmébe ajánlva.

A külföldi szakirodalom megismerése és fordítása mellett és után némileg *megélték a hazai olvasástörténeti írások közreadása*. Örömmel figyeltem fel arra, hogy a néprajz művelői is érdeklődnek a téma iránt. Az olvasástörténet művelése, az egyre több tanulmány, monográfia megjelenése *talán az olvasás társadalmi jelentőségének felismerését jelenti*. A 20. század végéig a közbeszédben írni-olvasni tudásról, alfabetizációról, írásbeliségről, újabban könyvbeliségről, könyvbeli emberről esett szó. Az olvasásról kevesen, keveset szóltak. Csak közbevetőleg: az olvasástörténet is azt támasztja alá, hogy a könyvbeli embert nem *Gutenberg* találmánya teremtette meg, mint azt a pszichoanalitikusok állították, de nagyban hozzájárult! A könyvbeliség már a kódexek megjelenésével elkezdődött. Az olvasástörténet szempontjából a tekercsről a kódexre való áttérés nagyobb változás, mint a kódexről a nyomtatott könyvre; az olvasásban nagyobb változást jelent a gördülő tekerecs használatához képest a

lapozható kódexé, mint a kódexről a magát sokáig kódexnek láttatni akaró a nyomtatott könyvre való áttérés. (Az olvasás szempontjából a kódex is könyv.) A korábbi gyakorlat annak az irodalomtörténeti felfogásnak felelt meg, amely a művet és a szerzőjét, illetve az írásmű hordozóját tekintette vizsgálódása tárgyának. Változott a helyzet, mióta a nálunk *Horváth János* és mások nevével fémjelzett irányzat harmadikként beemelte az irodalom fogalmába az olvasót, a befogadót is. Az olvasás társadalom- vagy kultúrtörténetének mind alaposabb megismerése indokolja, hogy *az olvasás/beliség kiszabaduljon az írás/beliség alárendeltségéből*, és önmagában megálló, vizsgálható emberi cselekvés és társadalmi gyakorlat rangjára emelkedjék. Kétségtelen, az írás és olvasás elválaszthatatlan ikerszavak, egyiknek a másik nélkül nincs értelme és fennmaradási lehetősége. Az olvasás történeti vizsgálata kimutatta, az írás és olvasás az emberiség múltjában úgy kapcsolódott össze, hogy el is váltak egymástól. Ha abból az állításból indulunk ki, hogy az alfabetikus írás a hangos közlés rögzítése (*Balogh József* az írás révén „megdermedt szó”-ról írt a 20. század elején), mégpedig azért, hogy hangosan olvashatóan és bármikor, korlátlanul ismételhetően közölhető legyen, úgy a köznapi gondolkodásban reprodukálásra leértékelt olvasás sem pusztán járulékos, technikai elem, hanem társtényezővé lépett elő. Az olvasás története azt mutatja, hogy az olvasásnak a dekódolással, sőt a néma olvasással való azonosítása leegyszerűsítés. Az olvasás önmagában megálló és vizsgálható tevékenység. Az emberiség az írás/olvasás évezredeiben, a mindenkori igényekhez-szükségletekhez rendelt számos olvasásmódot hozott létre, minként az írásműveknek is sokszínűsége alakult ki, és mindmáig alakul is.

Célszerűnek látszik, legalábbis nem hibás az olvasásbeliség fogalmának bevezetése és használata. Az olvasásbeliségnek mint társadalmi jelenségnek a tanulmányozása hozzájárulhat az emberi kultúra múltjának megismeréséhez, mindenkori trendjeinek megértéséhez. Az olvasás ebben a tágabb értelemben olyan

megismerési mód és forma, amely magában hordozza az ismeret kiválasztását, értékelését, rendszerezését, és hozzájárul az ismeretek megismeréséhez, tudássá alakításához. Az ilyen célú olvasásnak korán sajátos technikái és módszerei, időnként sajátos elmélete alakult ki. Az olvasói szokások jellemzőek, különböző korok leírhatók olvasásbeliségük jellemzőivel. (Az olvasásbeliség lényegi vonásait Az „olvasásbeliség” történetének üzenetei... c. írásmában bővebben kifejtettem.)

A közel három évezred alatt az olvasásnak sokféle módja, technikája, módszere alakult ki. Részletezésükre most nincs mód, a szakirodalomhoz irányítjuk az érdeklődőt: az igazolást keresőt csakúgy, mint a kételkedőt. Nincs mód a különböző korok olvasásának bemutatására, és arra sem, hogy a különböző korszakokat olvasásukkal jellemezve megtárgyaljuk. *Néhány általánosítás* viszont megengedhető. Az egyértelmű, hogy az olvasásmódok (pl. hangos, mormoló, csöndes) és a különböző célú olvasás (pl. örömszerző, élvezeti, *voluptas* olvasás, illetve az *utilitas*, vagyis a haszon- és előnyszerzésből, érdekből való stb.) nem egymást váltják, az olvasás fejlődéstörténete nem lineáris, nem olvasásmódok és technikák egymásutánja. Az alapvetők viszonylag korán kialakultak, mintegy állandónak bizonyultak, különböző mértékben, de a legtöbb korszakban jelen voltak. A változás az arányok és a hangsúlyok módosulásában mutatkozik meg. Az ikonográfia és a leírások már az ókori olvasás sokszínűségét mutatják: olvasás magányosan és hallgatóság előtt, a tanító iskolai felolvasása, a szónok, amint írásból tartja beszédét, a kocsiján utazó olvasó, heverő vacsoravendég felolvasást hallgat, az oszlopcsarnok alatt állva vagy ülve olvasó fiatal (igen!) lány; olvastak vadászaton és éjszaka, hogy elűzzék az álmatlanságot stb.

Az olvasás története a görögöktől (a betűírástól) a 19. század derekéig kidolgozottabb – a megelőző időszakra inkább sejtések vannak, a későbbiekre vázlatosság jellemző. Az olvasástörténések két olvasási forradalmat jelölnek meg,

a 12. századra és a 18. század második felére; a *harmadik is sejthető* (20. század), de jellemzői még nem kristályosodtak ki.

Az első forradalmat elsősorban az olvasás elcsöndesedésével, a másodikat az intenzív olvasásról az extenzívre való átváltással, mindekelőtt a polgári olvasóközönség kialakulásával írják le. A „forradalmakat” (itt is!) célszerű idézőjelbe tenni. Inkább permanens vonásaikkal jellemezhetők, inkább evolúcióról, mint revolúcióról lehet szó. Huzamosabb készülődés után új vonások kerültek előtérbe, mások – gyakran bűvópatakaként – ismételten előbukkannak. Nincsenek „tisztá” időszakok, az olvasás története tele van együttélésekkel, átmenetekkel, az egyes korszakok elsősorban domináns vonásaikkal jellemezhetők. Például a sokfélélt olvasó extenzív olvasók, ha feltűnő kuriózumnak is számítottak, jelen voltak mind az ókorban, mind a középkorban, ahogy az extenzív olvasó gyakran vissza is váltott az intenzív olvasásra, vagyis újra és újra olvasta – immár nem lelki táplálékát vagy tanulmányi anyagát, hanem – kedvenc regényét. Mindkét forradalom jelentékeny olvasóbővüléssel járt, kapcsolatba hozható az előbbi a nyomdászat, utóbbi a nyomdászat technikai forradalmának kiváltásával.

A nyugat-európai olvasási kultúra történetét tanulmányozva, arra a következtetésre jutottam: az olvasásra is érvényesek az emberi közlés törvényszerűségei. Utóbbiakat ismereteim szerint a hazai szakirodalomban a könyv és a könyvtár társadalmi szerepét tárgyaló előadásában Kovács Máté fejtette ki először 1960-ban, mintegy McLuhan elméletére is előre (!) válaszolva.⁸ Az olvasásra, olvasásmódokra, módszerekre, technikákra ugyanúgy jellemző, miként a beszédet is megelőző technikáktól az íráson és nyomtatáson át a legújabb elektronikus közlési, ismerettrögzítési, közvetítési technikákra is, hogy a mindenkori közlési és közvetítési rendszerek magukban foglalják a valaha létezett összes technikát és módszert. Az olvasás területén sem bizonyultak a régiek fölöslegesnek és helyettesíthetőeknek, hanem minden lényegi változáskor,

új olvasási mód és technika keletkezésekor, az olvasással kapcsolatos társadalmi gyakorlat újrendeződésére került sor. Az emberiség, különböző csoportjai, az egyes ember az ez idáig kialakított valamennyi olvasásmódot, olvasási módszert hasznosítja. Olvasástörténeti törvényszerűségnek tűnik, hogy *az új korszak írásbelisége mindinkább sokszínűvé válik, egyesíti a régit és az újat*. Ezért megismerésük és megismertetésük szükségszerű és nélkülözhetetlen. Az olvasás történetéből kiolvasható *jó hír*, hogy az új rögzítési és közvetítési technikákkal egyidejűleg, új hordozók születésével, *jelenkorunk* ismét sajátos és az új körülményekkel *adekvát olvasásmódokat és technikákat fejlesztett ki*, várt el az új információs korszak viszonyai között. A jelen mindig az új és régi – nem ritkán kemény – küzdelme közepette kialakított új szereposztásban született meg. Számos jel szerint ma is ennek, vagy hasonlóknak vagyunk részesei.

„A történelem sehol másutt nem ismétli magát annyira, mint az olvasás történetében, ahol az olvasók minden új generációjának ugyanazon a tanulási és felismerési fázisokon kell keresztülmennie, mint elődeinek” – írta *Malcolm Parkes* a koraközépkor monasztikus olvasási gyakorlatáról írt tanulmánya összegzéseként a már hivatkozott olvasástörténeti esszégyűjteményben. Az olvasástörténet tanulmányozásának másik üzenete számomra az, hogy *az egyes ember* egyéni gyakorlatának kialakítása, fejlődése, olvasási módjának és technikájának elsajátítása során – persze rendkívüli módon lerövidítve, történetileg viharos gyorsasággal! – nagyjából *ugyanazt az utat járja be, amit az emberiség már bejárt*. Az emberpalánta ugyanúgy a némaságból indulva, mozgással és mimikával, sőt sírással történő „beszédtől”, közléstől jut el a szóbeliséghez, majd ettől sajátos, változatos, sokrétű írásos és olvasásos életszakaszába lép át. Ezen belül a hangos olvasástól a mormolón át a csendes olvasásig tartó folyamat is erősen hasonlít a törzsfjlődéshez. Abban is fennáll a hasonlóság, hogy szükség esetén és a maga helyén valamennyit hasznosítja. Ezért ma már *el kell sajátítania a modern rögzítési és közvetí-*

tési technikáknak, új írásmódoknak megfelelő, mindenki számára nélkülözhetetlen „olvasási” technikákat, olvasásmódokat.

Korunkban új írásbeliség jött létre, mellyel adekvát olvasási technikákat kell kialakítani, illetve máris új olvasásbeliség alakult ki. Emiatt igyekeztem meggyőzni egyik írásom⁹ olvasóit, hogy újra kell gondolni az olvasás szerepét a megismerésben, tanulásban, személyiségfejlesztésben, a mindennapokban. Az oktatásnak rég túl kellett volna lépnie a grafikus jelek feloldásának elsajátításán, el kellett volna jutnia az értő olvasáshoz, melybe beleértendő az ismeretek és hordozóik kiválasztása, értékelése és az egyén ismeretanyagába integrálása. Vagyis az iskolának újra kell gondolnia a „kitágult” és rendkívül sokféle, sokrétű olvasás korában az olvasásra való felkészítés kereteit, módszereit, eszközeit. Ezt minden korszak elvégezte.

Az én olvasatomban az olvasástörténet azt üzeni a mai kor iskolájának, a szülőknek és az egész társadalomnak, hogy *a tanítás-nevelés feladata* megtanítani

- a grafikai jelek dekódolásával a hangos, a mormoló, a csendes/néma olvasásra;
- a lineáris olvasás mellett a nem-lineáris (elektronikus, számítógépes) olvasásra, a teljes szövegű olvasás mellett a pásztázó/kereső olvasásra;
- a szövegolvasás mellett a képi ábrázolás (illusztráció, képi közlés), a táblázatok, grafikonok – szöveggel együtt történő – olvasására;
- a szépirodalom (és külön annak egyes műfajai) és a tudományos és ismeretközlő irodalom olvasására;
- a könyvek számos fajtája, kézikönyvek, lexikonok, szótárak stb. használatára, a hírlapok, képes lapok, folyóiratok olvasására (ez utóbbit a Ratio Educationis egyszer már elrendelte, s a 19. században a középiskolák végezték is!);
- az írásos-nyomtatásos, a kép- és hangrögzítés, film és televízió által létrehozott, az újabb és újabb elektronikus dokumentumok olvasására;
- a keresésre (katalógusok, bibliográfiák, repertóriumok, indexek, újabb visszakereső rend-

szerek manuális és számítógépes változataira), az értékelésre, kiválasztásra és a szerzett ismeretek és információk személyessé tételére; az ismeretszerzés technikáira, a kombinált (látott-hallott, olvasott, megfigyelt) úton-módon szerzett ismeretek ütköztetésére, saját következtetés levonására és tudatossá tételére;

– egyáltalán: az olvasásmódok és technikák helyes megválasztására, ötvözésére.

Hangsúlyozom, ez különböző iskolafokokozatok feladata. *A könyvtárak és könyvtárosok jussa ebből az, hogy ezt elősegítsék, gyakoroltassák be – egyáltalán a feltételeket biztosítsák:* amennyire lehet saját gyűjteményből és helyben, vagy távolról és táguló rendszerük útján. (Netán az eredetinel bővebb tematikával oktassák a könyvtárhasználatot.)

Az olvasástörténet meggyőzően érvel amellett, hogy a jelrendszer dekódolása nem pusztán a hangok, szavak, mondatok stb. újbóli „kihangosítása”, feloldása. *Az olvasás az üzenet újraalkotása, értelmezése és befogadása,* melyben nem kis szerepet játszik az olvasó szociokulturális helyzete, ugyanazon személyek pillanatnyi értelmi és érzelmi diszpozíciója. „Minden új olvasmány a korábbiakra épül” – írta Manguel. Közhely, ámbár nem mindig és nem eléggé következetesen érvényesített megállapítás, hogy ugyanannak az írásműnek számos olvasata van. Szintén Manguelnél olvasható, hogy „az olvasók száma mindig meghaladja az őket generáló szövegeket.” Ugyanő mutatott rá az olvasás teremtő voltára is. Szerinte már *Konstantin császár* tudatában volt ennek, és rá hivatkozva fejtette ki könyvében az olvasónak ebben a folyamatban nem passzív, hanem igenis alkotó szerepét: Konstantin „*azt fedezte fel örökre szóló érvénnyel, hogy az olvasó képességei és vágyai a szöveg jelentését gazdagítják. A szöveggel szembesülő olvasó olyan üzenetté tudja transzformálni a szavakat, amelyek a szövegtől és szerzőjétől történetileg független kérdést fejtenek meg a számára. A jelentésnek ez a lélekvandorlása hol gazdagítja, hol szegényíti a*

szöveget, de minden esetben átítatja az olvasó körülményeivel. Tudatlansága, hite, intelligenciája, ravaszkodása, cselei és megvilágosodása révén az olvasó újírja a szöveget, [...] önmaga számára újraalkotja.”

Ide is kapcsolható olvasástörténeti üzenet: a források tanúsága szerint már az ókori Görögországban kialakult az olvasás különféle gyakorlata, amelyek különféle kompetenciákhoz, funkciókhoz kötődtek, azokhoz pedig eltérő könyvgyűjtemények, könyvtárak. Feltételezhető valamiféle kapcsolat az ókorban, főleg Rómában kialakult *utilitas* és *voluptas* olvasás, valamint a római könyvtár kettőssége, a görög és a latin irodalomra felbontása között: a görög tudományosság adta a haszonelvű, a latin irodalom pedig a gyönyörködtető olvasmányokat. A kétféle olvasás különösen szembetűnővé a reneszánsz idején vált, de máig végigvonul az olvasás/könyvtárak történetén. Miként a tematikus elrendezés is.

Az olvasástörténet azt is feltárta, hogy már *a rómaiak körében jelen volt az ún. keresztbe olvasás:* a művelt olvasott „hozzá nem méltó” irodalmat, a kevésbé művelt pedig „neki nem valót”, és azt műveltsége színvonalán fogadta be. Az olvasás már csak ilyen: régtől rétegzett. (Akár az irodalmi alkotások!)

A bemutatott olvasástörténeti törvényszerűségeket tovább általánosítva, nemcsak az olvasás és a kommunikáció, hanem az ismeretszerzés és -kezelés előfeltételeként *az olvasás, a tanulás és a gondolkodás közös törvényszerűségeire* bukkanunk. Ismételten Manguelt idézhetjük: „*Az olvasó 'megszóllaltatja' a nyomon követett szöveg értelmét a tanult jelentésektől, társadalmi konvencióktól, korábbi olvasmányoktól, személyes tapasztalattól és magánizléstől meghatározott, roppantul bonyolult módszert alkalmazva. [...] E bonyolult folyamat során az olvasók gondolják a szöveget, [...] olvasás közben úgy hozzák létre a jelentést, hogy kapcsolatokat építenek ki tudásuk, felidézett élményeik, ill. az írott mondatok, bekezdések és passzusok között. [...] A kutatók*

egyelőre sok mindent nem tudnak, de sokuk meg van győződve róla, hogy az olvasás éppolyan komplex, mint a gondolkodás maga.”

A mai tanulmánytervezés és a gondolkodás is mindinkább kitüntetett helyet szán – a kész ismeretek átadása mellett, sőt egyre inkább helyette! – annak az útnak a bejárására, amelynek révén a felnövekvő ifjú, (és a kevésbé ifjú is!) elsajátítja azokat az ismeret- és tudásszerzési, értékelési és feldolgozási módszereket, technikákat, amelyeket az emberiség ugyancsak történelmi útja és olvasási gyakorlata során alakított ki. Az olvasástörténet tanulmányozása (is) azt igazolja, hogy az ember régi kultúrája váltásakor és az új kultúrába való beilleszkedése során megőrizte, de egyúttal ki is bővítette, egyre szélesebb repertoárúvá tette olvasási gyakorlatát. Az *utilitas* és a *voluptas* olvasásnak nemcsak múltja van, de jövője is, amennyiben éppilyen biztos jövőt jósolnak a kultúrtársadalmak az írásnak. Múltra, jelenre, jövőre vonatkoztatva, célszerű egyaránt értékesnek tekinteni a *szépírodalmat*, a közelálló, határesetként kezelhető szórakoztató jellegű *ismeretterjesztő irodalmat* (életrajzok, igényes útleírások stb.) megcélzó olvasást, mint az egészen más, az oktatási, tudományos, *kutatói célú és a munkához szükséges ún. haszonelvű olvasást*.

Nem árt arra sem figyelmeztetni, hogy a történelem során az emberiségnek csak kisebb-nagyobb része lépett túl a szóbeliségen. Mi több: eddig az is állandó vonás volt, hogy különböző társadalmi viszonyok közepette, eltérő mértékben ugyan, de az emberiségnek csak bizonyos hányada alfabetizált. *Több ezer év alatt sohasem az emberiség egésze olvasott!* Eddig az emberiség fejlődéséhez elegendőnek bizonyult az eltérő hányadú, bár lassan növekvő arányú rész. Az olvasás története mutatja, hogy ha a társadalmi gyakorlat nem kívánta meg az olvasás ismeretét, vissza is lehetett lépni a teljes, a fél-, vagy újabb nevén funkcionális analfabétizmus valamely fokához. Több mint érdekes kérdés, hogy manapság, amikor az információ- vagy a tudás társadalmának építése van napirenden, a világnak miért éppen azon a legfejlettebb kultúrájú felén,

a legmagasabb szintű technológiát alkalmazók körében és a nagyvárosokban támad a (funkcionális) analfabétizmus vírusa? Közgazdászok, politológusok, szociológusok stb. állítják, hogy magasan képzett munkavállalókkal lehet előbbre jutni. Csakhogy hazánkban évtizedek óta nem tapasztaljuk, hogy ezért tennének is – a politikusok. Egyszer szívesen olvasnék számokon, táblázatokon alapuló áttekintést, miként alakultak az elmúlt évtizedekben reálértéken a kis falusi és iskolai könyvtáraktól a városi és felsőoktatási könyvtárakon át az akadémiai és nemzeti könyvtárig a beszerzési keretek? Korszerűbben fogalmazva: mekkora reprezentációjára képesek a különböző könyvtárak az ismeretanyagok? S egyéb feltételekről és erőforrásokról ne is történjék említés!

Az olvasást, miként az írást is, különböző hatalmi, oktatási, egyházi, esztétikai stb. kánonok, charták igyekeztek befolyásolni. E metszetben *az olvasás története* – hatalmi filozófiáktól függetlenül – *a befolyásolás, ellenőrzés, az olvasás irányításának a története*. A hatalomgyakorlás módszerei, központosítása vagy demokratizmusai – erősen befolyásolták az olvasás körülményeit, az olvasásbeliség jellemzőit. Szintén Mangueltől veszem kölcsön a következő eszmefuttatást. „*Nemcsak a totalitárius rendszerek félnek az olvasástól [...]. Kivívott tekintélye és érzékelhető hatalma miatt az olvasók közösségét szinte mindenütt ellentétes érzelmek övezik [...], sokan félnek tőle, mit művelhet az olvasó titokban a könyv lapjai között. [...] A népboldogító rendszer azt követeli, hogy felejtünk, ezért fölösleges fényűzésnek tekinti a könyveket; a totalitárius rezsim azt követeli, hogy ne gondolkozzunk, s e célból betilt és fenyegetőzik, cenzúráz; lényegében mindkettőnek arra van szüksége, hogy elbutuljunk, és békésen fogadjuk el lealacsonyodásunkat, épp ezért a bővli fogyasztását ösztönzik. Ilyen viszonyok közepette képtelenség, hogy az olvasó ne legyen fölforgató.*” Hogy az olvasás második forradalma nyugaton és a hazai polgári olvasóközönség kialakulása kemény ellenállás közepette zajlott, arra Az olvasás kultúrtörténe-

te... című tanulmánygyűjtemény és Fülöp Géza könyve bőséges példával szolgál.

A második olvasási forradalom nemcsak befolyást gyakorolt a könyvtárszervezésre, hanem bizonyos előzményeit felhasználva új könyvtár-típust hozott létre. Chartier szerint „az ’intenzív’ olvasó a könyvek szűk és véges halmazával találkozott, mely generációról generációra hagyományozódott: ezeket a műveket az emberek újra és újra elolvasták, memorizálták, és előadták, hallgatták és kívülről ismerték [...]. Az extenzív olvasó, a *Lesewut*, a *Goethe* idejében Németországot magával ragadó olvasási láz embere, egészen más olvasó volt: sok és sokféle szöveget olvasott el gyorsan és mohón, és éles kritikai hozzáállással, egyetlen területet sem kímélve meg a metodológiai kételytől.”

Angliában és Franciaországban a 18. század első felében azok olvastak többet, akik eddig is olvasónak számítottak, de még nem növekedett szembetűnően az olvasó emberek száma. Csak a század második felében figyelhető meg az olvasás szokásának szélesebb körű elterjedése. *Az új könyvtártípus, a nyilvános köz(művelődési) könyvtár* – nem előzmények nélkül – a hozzáférés, a nyilvánosság korábbit meghaladó mértékű szélesre tárását tűzte zászlajára, idővel a könyvtárhasználat állampolgári jogát (is) eredményezte. Ugyanakkor arra is az olvasástörténet, jelesül Manguel mutatott rá, hogy a nevelő szándékú programok, a könyvkiválasztás és könyvfelállítás módja is, végső soron a könyvtáros könyvtáraként leírt formációk mind szolgáltak hatalmi célokat. Nem véletlenül a demokratikus állampolgári jogok kiterjedésével jött el a használói könyvtár, a mindenféle tudományos, művészi, ideológiai stb. irányzatnak teret engedő, liberális könyvtár kiharcolásának igénye. S az sem ok nélkül való, hogy a diktatúrák minden eszközzel kordában igyekeztek tartani az öntevékeny könyvtárszerveződések. *A könyvtárakkal jól leírható/jellemezhető egy társadalmi formáció vagy közösség (állam, város) demokráciafoka.*

Sok mindenről nem, vagy alig esett szó. Nem lehetett kitérni egyes korok érdekes és fontos vonásaira, így pl. *a skolasztikának* a kutatásban, kutatási módszerekben és a visszakeresési technikák kialakításában betöltött szerepéről alig esett szó. Legfeljebb csak utalhattam arra, hogy a *humanisták* megváltoztatták a könyvhöz és az olvasáshoz való viszonyt (személyessé tették), már szinte a későbbi tájékoztató könyvtáros előfutárát foglalkoztatták. Eddig a *reformáció* pozitív vonásait volt szokás hangsúlyozni, és nem figyeltünk fel arra, hogy a kezdetben pozitív szerepet betöltő reformátorból egyházalapítóvá lett *Luther*, *Kálvin*, sőt *VIII. Henrik* is olvasást korlátozó, sőt tiltó intézkedéseket vezetett be. *„Az olvasás terén a reformáció mindent megváltoztatott, ill. a reformáció nem változtatott meg semmit.”* – ez a francia olvasástörténetész, *Gilmont* summája. Csak érinteni lehetett, hogy a 18. században – *Kosáry Domokos* kifejezésével – Európának nemcsak a népessége, gazdagsága „nőtt meg”, hanem az élet más területeivel együtt, olvasottsága is. Még érinteni sem tudtam azt a kérdést, hogy *az olvasáspedagógia előzményeit sem a 19–20. század fordulóján kell keresni.* Már az ókor – sajnos elpusztult – fontos műveket hozott létre, és ne feledkezzünk meg a középkor teljesítményeiről sem. Ugyancsak alig eshetett szó az olvasástörténetnek a könyvtártörténeti ismeretekre gyakorolt hatásáról: mire adott magyarázatot, mit módosított, esetleg cáfolt. Mégis, ha csak néhány jelenlévő érdeklődését sikerült felkelteni, és ezzel az enyémhez hasonló élményhez kalauzolni, már jó érzés számomra.

Nagy László Kossuth-díjas költőnk utolsó tv-interjújában azt üzenté az utódoknak, hogy ha még lesz emberarcú ember, akkor csókolja őket. A könyvtár addig lesz emberarcú, amíg őrzi történeti vonásait. *Üzenem a könyvtáros utódoknak, őrizzék meg emberarcukat!*

Irodalom, jegyzetek

1. TÓTH Gyula: Könyvtár a történelemben – történetiség a könyvtári gondolkodásban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1994. szeptember, 6–13. p. (Az idézet a 8. lapról való.)
2. CHARTIER, Roger: A kódextől a képernyőig. Az írott szó röppályája. = BUKSZ, 1994. 3. sz. 305–311. p.
3. Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier. Bp. Balassi, 2000. 419 p. és MANGUEL, Alberto: Az olvasás története. Bp. Park Kiadó, 2001. 382 p.
4. A hatást direkter módon magukon viselő írásaim közé az alábbiakat sorolom: A könyvtár történelmi szerepváltásai. = Könyvtárosok kézikönyve. 3. köt. A könyvtárak rendszere. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Bp. Osiris, 2001. 15–38. p. + Az „olvasásbeliség” történetének üzenetei. (Az olvasás törvényszerűségei mint egy lehetséges olvasástudomány építőkövei. Hipo/tézisek.) = Negyvenéves a szombathelyi könyvtárosképzés. Szerk. Csáki Pál. Szombathely, BDF-KIT, 2002. 27–46. p. + „...hogyan azonos maradhasson önmagával, meg kell változnia.” Iskolai és közkönyvtárak a 21. század elején. = Korszerű könyvtár. Szerk. Sándor Csilla. Bp. RAABE Tanácsadó és Kiadó Kft, 2005. október. Bevezetés, 1–22. p. + Az olvasás „tágulása” és az olvasni tudás. = Korszerű könyvtár. Szerk. Sándor Csilla. Bp. RAABE, 2006. május, 1–26. p. + Olvasástörténet és könyvtártörténet. A 80 éves Hajdu Géza köszöntése. = „Mert a szívnek teljességéről
- szól a száj.” Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára. Szerk. Barátné Hajdu Ágnes, Szeged, SZEK, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2007. 61–77. p. – Mindegyik további irodalomhoz kalauzol.
5. Erről részletesebben szoltam Nagykőrösön 2008. január 23-án a Szabó Károly Olvasókör megalakulása alkalmából. Az ott elhangzottak szerkesztett változata: Fülöp Géza, az olvasástörténet művelője. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2008. 8. sz. 47–51. p.
6. FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. Akadémiai K., 1978. 290 p.
7. Bővebben MONOK István: XVI–XVII. századi olvasmánykultúránk. = Magyar Könyvszemle, 1988. 1. sz. 78–82. p., Uő.: A Mohács utáni két évszázad olvasmányműveltsége a Kárpát-medencében. = Magyar Könyvszemle, 1997. 3. sz. 485–498, újabban Uő.: Az olvasott örökség – hagyomány és megújulás. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2005. 1. sz. 3–10. p.
8. KOVÁCS Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle, 1961. különszám, 7–34. p. és különyomat is. A gondolat megtalálható Kovács Máté: A könyv és könyvtár a társadalom életében. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Bp. Gondolat, 1963. 15–29 p.
9. TÓTH Gyula: Az olvasás „tágulása” és az olvasni tudás. = Korszerű könyvtár. Szerk. Sándor Csilla. Bp. RAABE, 2006. május, 1–26. p.

A Könyvtár portál információs oldalára (<http://konyvtar.info/terv/>)

új bejegyzés került,

melyben a „Polcok” menüről, azaz a virtuális könyvespolcokról, illetve az ezt kiegészítő, OPAC-okba építhető Könyvsegéd eszközről lehet olvasni. A polcok könyvajánlók, olvasmánylisták, és a kölcsönzések automatikus nyilvántartására is használhatók.

A portál szerkesztői kérik, hogy jelentkezzenek azok a könyvtárak, amelyekben könyvkivonatokat, ajánlókat készítenek, s ezeket hajlandók lennének olyan adatbázisba betölteni, mely azt az országot szinte bármely OPAC-jában képes azokat megjeleníteni.

Legeza Ilona, illetve a Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Főiskola Kar által készített több ezer kivonat használatához a portál szerkesztői már engedélyt kaptak, rövidesen a portálon ezek is elérhetőek lesznek.

(Ládi László tájékoztatójából, Katalist, 2008. nov. 10.)

Könyvtári Intézet

Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár

Budapest, I. Budavári Palota F. épület
Levélcím: 1827 Budapest, Telefon: 224-3795
e-posta: kszk@oszk.hu

Hol keresse a hálózaton számítógépes szolgáltatásainkat?

— 2008. december —

(Az URL-ek esetleges változásairól folyamatosan hírt adunk)

a Könyvtári Intézet honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu>

a szakkönyvtár honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu>

Szakkönyvtár menüpont

az online katalógus (LibriVision):

http://nektar1.oszk.hu/librivision_hun.html

**könyvtárközi kölcsönzés,
dokumentum-szolgáltatás:**

kszk@oszk.hu

adatbázisok (MANCI, THES):

<http://w3.oszk.hu/manci.htm>

(A LISA-t helyben szolgáltatjuk)

Könyvtári Figyelő:

<http://www.ki.oszk.hu/kf/news.php>

**magyar könyvtári lapok
tartalomjegyzéke:**

www.matarka.hu

Dokumentáció, Könyvészet,

Könyvtárak opció

**online tájékoztatás a LibInfo
keretében:**

<http://libinfo.oszk.hu>